

2. DREPT

PROBLEMATICA ONTOLOGICĂ A CATEGORIILOR DE EGALITATE, LIBERTATE ȘI RESPONSABILITATE PRIN PRISMA DETERMINISMULUI SOCIAL ÎN TEORIA ȘI FILOSOFIA DREPTULUI

Dumitru BALTAG, doctor habilitat, profesor
Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Rezumat: *Filosofia juridică contemporană se caracterizează printr-o creștere a interesului spre problemele sociale și umane, printr-o strânsă legătură cu știința. În această perspectivă astăzi, ontologia juridică are ca sarcină problema soluționării determinărilor universale ale existenței sociale. Explicarea acestor aspecte este dată în cadrul teoriei deterministe cu ajutorul unui set de categorii proprii cum ar fi categoriile de conexiune și interacțiune, cauzalitate-condiționare, obiectiv-subiectiv, spontan-conștient, libertate și responsabilitate.*

Abstract: *Contemporary legal philosophy is characterized by an increased interest in social and human issues through a close connection with science. In this perspective today, the legal ontology has the problem of solving the universal determinations of social existence as a major task. The deterministic theory explains these aspects with the help of a set of its own categories, such as the categories of connection and interaction, causality-conditioning, objective-subjective, spontaneous-conscious, freedom, and responsibility.*

Determinismul este o parte integrantă a ontologiei în cadrul căreia ocupă un loc de prim ordin. Esența lui constă în recunoașterea existenței unor relații de dependență și condiționare obiectivă, în virtutea cărora apariția, evoluția, dispariția și existența tuturor fenomenelor se realizează pe un temei propriu.

Explicarea acestor aspecte este dată în cadrul teoriei determinismului cu ajutorul unui set de categorii proprii, cum ar fi categoriile de conexiune și interacțiune cauzalitate-condiționare, necesitate-întâmplare, posibilitate-realitate, obiectiv-subiectiv, spontan-conștient, libertate și responsabilitate.

Filosofia juridică contemporană se caracterizează printr-o creștere a interesului pentru ontologie, printr-o deplasare sensibilă a acesteia spre problemele sociale și umane, printr-o strânsă legătură cu știința. În această perspectivă, astăzi *ontologia juridică* are ca sarcină problema soluționării determinărilor universale ale existenței sociale.

Determinismul ca teorie se referă la două planuri, *primul*, care constată o anumită ordine în univers, societate, și al doilea plan, explicarea mecanismelor acestei ordini.

De asemenea, determinismul vizează, în principal, două mari compartimente diferite de producere și generale a fenomenelor: *natura* și *societatea* – dar cunoaște, în același timp, existența unor determinisme compartimentale, în domeniile amintite, cu specific, cum ar fi determinismul în sfera culturii, a moralei, a politicii, a dreptului.

După cum am menționat anterior, determinismul este obiectiv, universal și unitar, ca și existența însăși, ceea ce înseamnă ca el se manifesta în toate domeniile existenței. Societatea, ca parte integrantă a existenței, este supusă și ea determinismului. Societatea, ca domeniu aparte al existenței, ca forma cea mai înaltă și mai complexă din punct de vedere structural și funcțional a acesteia, se caracterizează printr-un determinism propriu.

Conceptual în felul acesta, determinismul social, în opinia C. Stroe, desemnează acea concepție conform căreia și în viața socială domnește o anumită ordine în sensul că existența și dezvoltarea societății sunt guvernate de legi obiective proprii [1].

Specificul determinismului social este pus în evidență de anumite *particularități*, cea mai importantă, fiind că el nu poate exista în absența oamenilor, nu se poate manifesta decât prin acțiunea lor. Aceasta înseamnă că în domeniul vieții sociale nu se întâmplă nimic fără *acțiunea și influența umană*.

O altă particularitate a determinismului social este că el are un caracter extrem de complex. Aceasta înseamnă că acțiunile și interacțiunile umane conștiente se împletesc cu cele spontane, imprevizibile, aspirațiile individuale se împletesc când armonios, când contradictoriu cu cele ale societății, acțiunea cauzelor interacționează cu cea a scopurilor, *necesitatea presupune libertate, libertatea, presupune responsabilitate, responsabilitatea interacționează cu răspunderea* etc.

O altă particularitate mai accentuată a determinismului este istoricitatea sa mult mai pronunțată datorită caracterului pregnant istoric al fenomenelor sociale.

Am menționat că *determinismul* se referă la două planuri, constatarea unei anumite ordini și explicarea mecanismelor acestei ordini. Dacă ordinea *universală* are un *caracter obiectiv* (ideea caracterului ordonat, structurat al lumii și ideea posibilității cunoașterii mecanismului de determinare), *ordinea socială* este o *ordine imaginată*. Normele sociale, care au susținut-o nu se bazează nici pe instincte înrădăcinate, nici pe cunoștințe personale, ci pe credința în mituri comune, care mai târziu sau transformat în legi sociale, niște norme care înglobează în sine tradiția, morala, religia, politica dar și juridicul.

Ordinea socială imaginară a evoluat din *instinctul cooperării de masă*, ca o necesitate socială. Ea se realizează prin intermediul unei mulțimi de indivizi umani, ale căror acțiuni personale, de grup se încrucișează și se întretaie continuu, rezultanta fiind adesea total diferită de ceea ce dorește fiecare individ în parte dar, în ultimă instanță, indicând sensul dezvoltării sociale, care stau la baza ordinii sociale.

Astfel de legi sociale nu acționează absolut spontan, independent de intervenția conștientă a omului. Dimpotrivă, ele apar ca tendințe ale activității grupurilor sociale de realizare a scopurilor și de satisfacere a intereselor lor. Așadar, legea socială pe care se bazează ordinea socială, ca o ordine imaginară este o totalitate de relații obiective, independente de voința omului, imanentă și intrinsecă activității practice a oamenilor, ce se manifestă în și prin activitatea oamenilor.

Drept consecință societatea și în cadrul ei relațiile ce întruchipează egalitatea, libertatea, responsabilitatea, nu sunt altceva decât produsul interacțiunii și împletirii factorilor materiali obiectivi și a celor spirituali subiectivi.

Reieșind din cele menționate putem concluziona că cadrul vieții relațiilor și acțiunii umane se compune din: *mediul natural*, reprezentat de legile naturii; *cadrul social*, alcătuit din legile sociale obiective și *sistemul normativ al societății*, format la rândul său din: legile juridice, normele politice, regulile de conduită morală, prescripțiunile religioase, instrucțiunile tehnologice etc.; *necesitatea interioară a omului*, ce vizează instinctele, prejudecățile, adaptarea stereotipă, automatismele etc.

În perspectiva unei astfel de structuri a cadrului de viață și acțiune a oamenilor, este ușor de înțeles că *libertatea* nu poate fi altceva decât mișcarea indivizilor umani în interiorul limitelor impuse de legile naturale corelate cu cele sociale și cu normativitatea socială prescrisă în domeniile politic, juridic, moral, artistic, religios etc.

În acest sens, filosoful francez A. Rivarol se exprima extrem de sugestiv: „oamenii se nasc goi și trăiesc în veșminte precum se nasc liberi și trăiesc sub legi. Veșmintele incomodează oarecum

mișcările corpului, însă îl apără de accidentele exterioare, legile strâmtorează pasiunile, însă apără onoarea, viața și averile” [2].

Așadar, *cadru* acțiunii umane, astfel configurat, departe de a fi un obstacol în calea libertății omului, respectiv în calea capacității sale de a-și formula scopuri și a-și făuri proiecte și de a le îndeplini, alegând mijloacele potrivite, este temeiul și condiția fundamentală a libertății.

În funcție de modurile de existență și de manifestare ale cadrului vieții și acțiunii umane putem urmări realizarea egalității libertății pe mai multe planuri, care se întrepătrund și se interacționează reciproc și care circumscriu și diferitele ipostaze ale egalității și libertății.

Ca produs al dezvoltării istorice libertatea și egalitatea, ca principii fundamentale nu pot exista și nu se pot îndeplini în afara determinismului specific ce acționează în domeniul vieții sociale, în primul rând, libertatea și egalitatea sunt condiționate de gradul de dezvoltare a economiei, de natura instituțiilor societății respective și de buna lor funcționare, de circumstanțele culturale, științifice existente în societate și nu în ultimul rând, capacitatea omului de a-și dori să-și afirme libertatea de voință, de credință în acele legi date în societate de către societate, neuitând că orice ordine socială este o ordine imaginară din cooperarea dintre oameni.

Pentru a argumenta cele expuse anterior vom lua două exemple de momente legislative ”Codul lui Hammurabi” și ”Declarația de independență a SUA”.

Codul lui Hammurabi din aproximativ 1.800 î. Hr., care a servit drept ghid de cooperare pentru sute de mii de babilonieni în antichitate, era o culegere de legi și decizii juridice care aveau drept scop, în primul rând, să-l prezinte pe Hammurabi ca pe un model de rege corect, echitabil, și în același timp, ca acest cod să servească în viitor pentru crearea unui sistem juridic mai uniform în Imperiul condus de Hammurabi; în al treilea rând, vroia să le arate generațiilor viitoare ce este justiția, când acționează un rege drept cum se considera împăratul Babilonului.

Făcând referință la R. Westbrook putem spune că codul lui Hammurabi este o bună sursă pentru a înțelege idealul ordinii sociale al mesopotamienilor antici [3] în procesul de cooperare socială.

Pe steaua de diorit negru de la Muzeul Louvre din Paris înaltă de 2,15 m, iar latura bazei având 1m 90 cm sunt gravate articolele Codului lui Hammurabi și este reprezentat însăși regele închinându-se Zeului Samas (regele soarelui și a justiției) alături de Anu, Enlil și Marduk – zeii principali ale panteonului Mesopotamian, care, după cum spun miturile l-au desemnat pe Hammurabi să facă ca dreptatea să triumfe în țară, să-i nimicească pe cei nelegiuiți și pe cei răi, să nu-i permită celui puternic să-l asuprească pe cel slab, apoi numără circa 300 de judecăți date după o formulă fixă: dacă cutare sau cutare lucru se întâmplă, judecata e cutare” [4]. Prin urmare adevărul legislator este divinitatea, care transmitea oamenilor normele sociale prin intermediul regelui – Dreptul avea un caracter divin [5].

Câteva reglementări din Cod sunt reprezentative pentru statul și dreptul de tip antic:

- sclava care dăruia stăpânului său un copil devenea liberă (art. 146);
- sclavului îi era îngăduit să se căsătorească cu fiica unui om liber, fără ca fiii din această căsătorie să devină sclavii stăpânului acelui sclav-tată (art. 175);
- dacă sclavul a dat o palmă unui om liber, să i se taie o ureche (art. 205);
- dacă un om de rang superior îi scoate un ochi altui om de rang superior i se va scoate un ochi (art. 198);
- dacă un om de rang superior îi va scoate un ochi unui om de rând va plăti 60 de arginți (art. 199);
- dacă un om de rang superior îi va scoate un ochi unui sclav, aparținând unui om de rang superior va plăti jumătate din prețul sclavului;
- dacă soția nu era capabilă să facă menajul, soțul o putea repudia sau obliga să rămână ca sclavă (art. 141);

- dacă un om de rang superior va lovi o femeie de rang superior și aceia își va pierde fătul, va plăti 10 sic [6].

Codul lui Hammurabi confirmă că *ordinea socială* babiloniană se bazează pe principii universale și eterne ale justiției, dictate de zei. Unul din aceste principii este principiul ierarhiei, care este de importanță excepțională. Potrivit Codului toți oamenii sunt împărțiți în genuri și clase, oamenii de rang superior, oamenii de rang și sclavi. Membrul fiecărui gen și fiecărei clase au o valoare diferită, unul poate costa 60 sicli de argint, altul 30 sicli, iar sclavul 20 sicli de argint. Dacă un om de rang superior omora o femeie de rang superior, fiica ucigașului era executată. Conform Codului și în cadrul familiei exista o ierarhie, conform căreia copiii nu sunt persoane independente, ci mai degrabă proprietatea părinților lor [7].

Codul lui Hammurabi în opinia lui Y. W. Harari, se baza pe premise că, dacă supușii regelui (oameni de rang superior, de rând, sclavi) își acceptau cu toții poziția în cadrul ierarhiei și acționau în consecință, cei un milion de locuitori ai imperiului aveau să poată coopera în acțiunile și relațiile lor eficient [5]. Respectând acest principiu, societatea putea să producă suficientă hrană, să se apere de dușmani, să dobândească mai multă bogăție și securitate. Oamenii credeau în acest principiu al ierarhiei, care le va aduce prosperitate.

Acest principiu al ierarhiei ca principiu universal și etern al justiției care presupune o subordonare în diferite domenii ale vieții sociale, era un produs al dezvoltării sociale determinat de nivelul de dezvoltare al economiei, de natura instituțiilor societății mesopotamiene, de circumstanțele culturale, de capacitatea omului de ași dori să-și afirme libertatea de voință, și nu în ultimul rând, de credință în Codul dat de regele Hammurabi. Anume de aceste premise au fost condiționate egalitatea, libertatea și responsabilitatea babilonienilor.

La circa 3500 de ani după moartea lui Hammurabi locuitorii a 13 colonii britanice din America de Nord au înțeles că regele Angliei îi tratează nedrept. Pe 4 iulie 1776 reprezentanții lor, adunându-se în or. Philadelphia au adoptat *Declarația lor de Independență*, prin care au proclamat că ei nu mai sunt supușii Angliei. Declarația proclamă niște principii universale și eterne ale justiției, libertății și egalității; printre care afirmă că, socotesc aceste adevăruri ca fiind evidente prin ele însele, că toți oamenii sunt creați egal, că sunt înzestrați de Creatorul lor cu anumite drepturi inalienabile, că printre acestea se numesc *viața, libertatea și căutarea fericirii*.

Asemenea Codului lui Hammurabi, documentul promitea că dacă oamenii vor acționa conform acestor principii, milioane dintre ei vor putea să coopereze și să acționeze eficient, trăind în pace și siguranță într-o societate dreaptă și prosperă.

Cele două texte ne pun în fața unei dileme. Atât Codul lui Hammurabi, cât și Declarația de Independență Americană, pretind că schițează principii universale și eterne ale justiției, însă, conform americanilor toți oamenii sunt egali, în timp ce conform babilonienilor în mod hotărât oamenii, nu sunt egali.

Cum putem explica această situație? De fapt și unii și alții au dreptate. Hammurabi ca și părinții fondatori ai Americii *au imaginat* o ordine socială guvernată de principii universale ale justiției precum egalitatea ori *ierarhia*. Locul unde există aceste principii le este *conștiința indivizilor* și normele pe care ei le inventează și le spun unii altora. Aceste *principii* nu au validitatea obiectivă, *ele există în conștiința și în ordinea lor imaginată*.

În ce sens toți oamenii sunt egali unii cu alții? Există o realitate obiectivă în afara imaginației umane, în care suntem cu adevărat egali și liberi? La fel ca egalitatea, drepturile omului, libertatea sunt mai degrabă un ideal politic decât un fenomen natural în ordinea socială imaginată.

Ordinea socială imaginată este incorporată în lumea materială, de asemenea, ordinea imaginată ne modelează dorințele care sunt adevărate mijloace de apărare ale ordinii imaginare, *ordinea imaginată este intersubiectivă*.

Dacă ”obiectivul” există independent de conștiință și credințele umane, ”*subiectivul*” e ceva ce există în funcție de conștiința și credințele unui individ. ”Intersubiectiv” este ceva ce există în cadrul rețelei comunicaționale care leagă cunoștințele subiective ale mai multor indivizi.

Dacă un singur individ își schimbă credințele este prea puțin important, dar dacă majoritatea indivizilor din rețea își schimbă credințele, fenomenul intersubiectiv se va transforma sau va dispărea. Fenomenele intersubiective există într-un mod diferit de fenomenele fizice, dar impactul lor asupra lumii poate totuși să fie enorm. Mulți dintre cei mai importanți stimuli ai istoriei sunt intersubiectivi: banii, zeii, națiunile, dreptul [5].

Deci, putem concluziona că ordinele imaginate sunt intersubiective, așa încât pentru a le schimba trebuie să schimbăm simultan conștiința a mii de oameni, ceea ce nu este ușor. O schimbare de asemenea amploare poate fi realizată doar cu ajutorul unei organizații complexe, precum un partid politic, o mișcare ideologică sau un cult religiosă. Pentru a schimba o ordine *imaginară existentă*, trebuie să credem mai întâi într-o ordine *imaginară alternativă*.

Pentru a desființa un *sistem juridic existent*, trebuie să ne imaginăm ceva mai puternic, și dacă am vrea să desființăm și asta, va trebui să ne imaginăm ceva încă și mai puternic.

Există ieșire din ordinea imaginată? Atunci când dărâmăm zidurile închisorii noastre și ne pare că alergăm spre libertate de fapt alergăm în curtea mai spațioasă a unei închisori mai mari.

Totuși există o lege de fier a istoriei că fiecare ordine imaginată să-și nege originile ficționale și să pretindă că este naturală și inevitabilă.

Toate societățile se bazează pe ordini imaginare, dar nu neapărat pe aceleași. Ce anume explică diferențele? În majoritatea cazurilor ordinea este rezultatul unui set de circumstanțe istorice accidentale și apoi perpetuată și rafinată timp de multe generații, pe măsură ce diferite grupuri deveneau interesate să o mențină.

În funcție de modurile de existență și de manifestare a acestei ordini imaginare și acțiunii umane putem urmări realizarea egalității și libertății omului, care se întrepătrund și se intercondiționează reciproc și care circumscriu și diferitele ipostaze ale lor.

Ca produs al dezvoltării istorice libertatea și egalitatea nu pot exista și nu se pot înfăptui în afara determinismului specific ce acționează în domeniul vieții sociale. Drept urmare, ea este multiplu condiționată de o serie de factori, aparținând domeniului economic și politico-cultural.

În *primul rând*, egalitatea și libertatea sunt condiționate de gradul de dezvoltare a economiei, cât și de natura relațiilor economice dintre oameni, *în al doilea rând*, egalitatea și libertatea indivizilor, a grupurilor sociale, este condiționată, în mod direct și de natura instituțiilor societății, de buna lor funcționare, de asemenea, egalitatea și libertatea sunt condiționate și de circumstanțele cultural-științifice existente în societate.

În oricare dintre ipostazele de mai sus, egalitatea, *libertatea* se prezintă ca rezultat al interacțiunii mai multor factori, *factorul gnoseologic*, *factorul alegerii* (un sens distinct al libertății este acela a posibilității omului de a opta întru alternativele care-i stau în față), *factorul praxiologic* (libertatea implică nu numai momentele cognitiv și decizional, ci și unul acțional), *factorul responsabilității* (libertatea în sensul ei autentic presupune nu numai cunoaștere, alegere și acțiune, ci și responsabilitatea ce derivă din alegerea și acțiunea întreprinsă).

Între libertate și responsabilitate există relații de condiționare reciprocă. Pe de o parte responsabilitatea este condiționată de libertate și egalitate, în același timp responsabilitatea, se poate manifesta numai pe temeiul libertății și egalității, responsabilitatea este condiționată de libertate și

egalitate se poate manifesta numai pe temeiul libertății și egalității, pe de altă parte, libertatea și egalitatea implică responsabilitatea că, pe de o parte, responsabilitatea este condiționată de libertate și egalitate se poate manifesta numai pe temeiul libertății și egalității, pe de altă parte, libertatea și egalitatea implică responsabilitatea ca o condiție, ca moment al manifestării ei. Fără responsabilitate libertatea degenerază în opusul ei – lipsa de libertate.

În concluzie la cele menționate, putem spune că, în dezvoltarea specificului determinismului social de o mare importanță este evidențierea faptului că în societate, în istoria ei, nimic nu s-a produs și nu se poate produce fără participarea oamenilor fără acțiunea lor.

Determinismul propriu societății se înfăptuiește prin intermediul oamenilor înzestrați cu voință și conștiință, care acționează mânați de trebuințe și interese sociale, animați de scopuri sociale, nu numai de necesitatea naturală pură.

Credem într-o anumită ordine nu pentru că ea este adevărată în mod obiectiv, ci pentru faptul că credem în ea, ne permite să cooperăm eficient și să creăm o societate mai bună. Regele Hammurabi și-ar fi putut apăra principiul ierarhiei după cum americanii principiul egalității, utilizând următoarea logică: știm că oamenii de rang superior, oamenii de rând și robii sunt categorii de oameni inerent diferiți. Dar dacă credem că sunt sau nu sunt, aceasta ne va permite să creăm o societate statală și prosperă.

În societate necesitatea naturală obiectivă este asimilată și transformată în necesitate socială prin intermediul elementelor ce țin de strategia acțiunii umane – trebuințe, scopuri, mijloace în societate nu se petrece nimic fără credință, fără o intenție conștientă, fără interferența intersubiectivității umane. Drept constantă, societate, odinea socială, istoria omenirii, în general, nu sunt altceva decât produsul interacțiunii și împletirii factorilor materiali obiectivi, și a celor spirituali, subiectivi.

Determinismul e atrăgător deoarece implică că lumea și credințele noastre sunt un produs natural și inevitabil în istorie. Este un lucru natural ca noi să trăim în cadrul unor state-națiuni, să ne organizăm economia potrivit unor principii capitaliste și să credem cu fervoare în drepturile omului. A admite că istoria nu este deterministă înseamnă a admite că e doar o coincidență că majoritatea oamenilor cred astăzi în naționalism, capitalism, în drepturile omului, și, nu în ultimul rând, în egalitate, libertate și responsabilitate.

Referințe bibliografice:

1. Stroie C. Compendiu de filosofia dreptului. București: Lumina Lex, 1999, p. 154. ISBN 973-588-143-8
2. Rivarol A. Oeuvres completes precedees d'une notice sur sa vie, ornees du portrait de l'auteur Geneve: Slatkine reprints, 1968, p. 343.
3. Westbrook R. Old Babylonian Period. În: A History of Ancient Near Eastern Law, Vol. 1. Boston: Brill Leiden, 2003. pp. 161-430.
4. Harari Y. W. Spiens. Scurtă istorie a omenirii. (trad. de A. Șerban). București: Ed. Polirom, 2-17. p. 360.
6. Baltag D. Teoria generală a dreptului. Chișinău: ULIM, 2010. p. 67.
7. Voicu C. Teoria generală a dreptului. București: Universul juridic, 2009. p. 38.